אַן אויגרתל פון ווילנע

„אי־מייל״ אָדער „בליצפּאָסט״? „מאָבילנער טעלעפאָן״ אָדער „צעלקע״? „לעפּטאָפּ״ אָדער „שוים־קאָמפּיוטער״? און אַנדערע קשיות און קשיאַלעך

אַלבערט ראָזענבלאַט, דער באַקאַנטער פאָרשער און קולטור טוער אויפן געביט פון אידיש, ביים קבר פון אידישן פּאָעט משה=לייב האַלפּערן אויפן „הר=כרמל״ בית=עולם פון אַרבעטער רינג אין ניו יאָרק. ער דערקלערט אין זיין צושריפט צום בילד: „משה=לייב האַלפּערן האָט געבעטן, אַז קיינער זאָל ניט פאַרזאָרגן זיין מצבה מיט לאַנגיאָריקן אַכטונג געבן, ווי מ׳זעט ביי די שכנותדיקע מצבות. די נידעריקסטע, און די באַהאַלטנסטע מצבה אין דער דאָזיקער אָפּטיילונג פון בית=עולם געהערט דעם העכסטן צווישן די אידישע פּאָעטן אין אַמעריקע״.

קאַפּיטעלעך אידיש (ט)

פון הירשע=דוד כ״ץ (ווילנע)

עמיל קאַלין, דער ירושלמער קאָמפּיוטער פּראָגראַמיסט, וועמען מיר קענען פון אַ פריערדיקן קאַפּיטעלע אידיש, פרעגט אָנעט מכח אונדזער מיינונג וועגן דעם ברען ביי טייל „מאָדערנע וועלטלעכע גרופּעס אידישיסטן״ אָנצורופן היינטיקע טעכנאָלאָגישע מכשירימלעך מיט צוגעקלערטע נעמען וואָס זיינען כלומרשט „אידיש״. צווישן זיי: „צעלקע״ (אויף אַ מאָבילנעם טעלעפאָן, אַ קעשענע טעלעפאָן, עס וואַקסט פון „צעל=פאָן״); „בליצפּאָסט״ (אויף אי=מייל אָדער עלעקטראָנישע פּאָסט), „בליצל״ (אויף אַן איינאיינציקן אי=מייל בריוול); „אינטערנעץ״ (אויף: אינטערנעט); „קאָמפּאַקטל״ (אויף אַ סי=די דיסק) און נאָך אַנדערע דערצו.

צי מעג מען? אַוודאי און אַוודאי, און טאָמער זיינען דאָ קלובן און קלאַסן וואו דאָס איז אָנגעלייגט, איז: שפּילט זיך קינדערלעך געזונטערהייט. ביז הונדערט מיט צוואַנציק יאָר.

צי מעג מען אָבער פאָרט האַלטן אַנדערש? אדרבא...

אונדזער מיינונג? אין דער ממשותדיק=רעאַלער סיטואַציע פון אידיש, זיינען די פאָרגעשלאָגענע אויסטראַכטענישן (א) אינגאַנצן ניט אידישלעך, גראַדע פונקט פאַרקערט, זיי שמעקן מיט געקינצלטקייט, קינדישע שפּילעריי, און האָבן ניט קיין ברעקל טעם; (ב) זיי זיינען דערצו אינגאַנצן נוצלאָז; פונקט פאַרקערט, אַ מניעה צו קאָמוניקאַציע אויסער די ענגסטע קלוב=מעסיקע קרייזן; (ג) זיי זיינען סימבאָליש און פּסיכאָלאָגיש אַ פּראָיעקטירונג פון שפלות=קאָמפּלעקסן לגבי דער עצם שפּראַך, וואָס מען איז אויסן איר מעמד גאָר צו דערהייבן; (ד) ס׳איז אַ פּועל יוצא פון אַ טיפער מיספאַרשטענדעניש וועגן דעם, פאַרוואָס מען נעמט זיך בכלל לערנען אידיש ביי היינטיקן טאָג.

איז אַריבערגייענדיק אויף יעדן פּונקט דאָ באַזונדער:

(א) די אידישלעכקייט, דער אידישער טעם, די וואַרעמקייט, די עצם וואָרהאַפטיקייט פון אַ וואָרט אויף אידיש איז לחלוטין ניט געווענדט אָן אַ גשמיותדיקער צוטשעפּעניש פון אַפילו די שענסטע אידישע ענדונגען (למשל „ל״ אין „בליצל״ אָדער „קע״ אין „צעלקע״). די דאָזיקע צוקלערעניש („ניי=שאַפונגען״ אָדער „נעאָלאָגיזמען״) זיינען מסוגל ברענגען הנאה צו אַ קלוב אָדער קלאַס וואָס האַלט אַז דאָס זיינען אויפטוען, ס׳איז אָבער ניט מער ווי אַ רכוש ה־קלובל, און קיין שמץ פון אויטענטישער אידישלעכקייט ווערט דערצו ניט צוגעאייגנט פונדערפון, וואָס מ׳נעמט אידישע סופיקסן און מען טשעפּעט זיי צו צו דעם אָדער יענעם וואָרצל. וויל מען מאַכן אַן עקספּערימענט וועגן דעם בסופו=של=דבר סוביעקטיוון ענין פון טעם און חוש, באַדאַרף מען מערניט אַ פרעג טאָן ביי אַ אידן פון אַ גאַנץ יאָר וואָס רעדט אידיש פון דער היים, וואָס פאַר אַן איינדרוק עס מאַכט. און דאָס איז שוין בעצם אַ טייל פון אַ טיפערער פראַגע: דער דרך=ארץ וואָס עס דאַרף זיין ביי אוהבי אידיש צו דעם חוש פון געבאָרענע אידיש ריידנדיקע אידן פון עלטערן דור.

(ב) וואָס שייך דער ניצלעכקייט, איז אַראָפּ פון מאַרק. אַ סך ווערטער פון דער מאָדערנער טעכנאָלאָגיע זיינען געוואָרן אינטערנאַציאָנאַלע טערמינען (אינטערנאַציאָנאַליזמען) און זיי זיינען ניט מוריד און ניט מוסיף פון דער ווערדע פון אַוועלכער ניט איז שפּראַך אויף גאָר דער וועלט. אַז אַ אידיש ריידנדיקער פון תל אביב טרעפט זיך מיט אַ אידיש ריידנדיקן פון לאָס אַנדזשעלעס, וועלן זיי זיך תיכף קענען צונויפריידן וועגן אַן אי=מייל, אַ מאָבילנעם טעלעפאָן אָדער אַ סי=די. אַזעלכע המצאות ווי „בליצל״, „צעלקע״ און „קאָמפּאַקטל״ שטעלן מיט זיך דווקא פאָר אַ ש ט ע ר ו נ ג צו גלאַטיקער קאָמוניקאַציע, אויב מען באַטראַכט אידיש פאַר אַ ש פּ ר אַ ך, און ניט אַ שפּילכל פון קלוב=מעסיקע גרופּעס און פאַראיינען. (אין אַנדערע פאַלן, ווי „אינטערנעץ״, איז קיין שטער צום עצם פּירוש המילות ניט פאַראַנען, עס גייט סתם אין אַ לא=יוצלחדיקן „שינוי״ וואָס קלינגט פּשוט מאָדנע דעם אידישן אויער, פאַר וועלכן דער אַלוועלטלעך=אינטערנאַציאָנאַלער „אינטערנעט״ איז נייטראַל און צוועקמעסיק.)

(ג) זאָל מען אַ קלער טאָן „אויף צוריק״ פון די המצאות ביז אויף די כוונות און מאָטיוון, האַנדלט זיך עס ניט חלילה אין קיין שום בייזע צילן; פאַרקערט, מען מיינט נאָר צום גוטן. נאָר דער עצם געדאַנק אַז אידיש דאַרף האָבן אייגנאַרטיקע, ניי=געשאַפענע ווערטער צו דער היינטיקער טעכנאָלאָגיע, בעת ווען מיליאָנען מענטשן ריידנדיק אויף אָן אַ שיעור לשונות באַנוגענען זיך מיט די אינטערנאַציאָנאַליזמען, וואַקסט אונטערבאַוואוסטזיניק פון אַ מין שפלות מאָמפּלעקס, אַז אידיש דאַרף מען מעכאַניש און געקינצלט „באַנייען״, אַריינשפּרינגענדיק אין אַן אויספאַנטאַזירטער קאָנקורענץ מיט ענגליש. און דאָ קומען מיר אָן צום לעצטן פּונקט, דהיינו:

(ד) ווער עס נעמט זיך אויף אַן ערנסטן אופן צו דער אידישער שפּראַך פון דרויסן (ד.ה. ניט פון אַ היימישער אידיש=ריידנדיקער היים) נעמט זיך צודערצו צוליב גאַנץ פאַרשיידנאַרטיקע סיבות, צווישן זיי: אַ ליבשאַפט צו אידישקייט און אידן און דער מזרח=אייראָפּעאישער אידישער ירושה; אַ ווילן צו קענען הנאה האָבן און שטודירן די אומגעהייער רייכע אידישע ליטעראַטור; אַקאַדעמישע סיבות (למשל די שטודיע פון העברעאישע, סלאַווישע, גערמאַנישע שפּראַכן אָדער ליטעראַטורן; אָדער בכדי צו קענען לייענען און אַנאַליזירן היסטאָרישע דאָקומענטן).

עס איז אָבער נאָכניט געבאָרן געוואָרן דער איד (אָדער דער קריסט אָדער דער טערק) וואָס נעמט זיך צו אידיש ווייל מ׳וויל וויסן ווי אַזוי מען זאָגט אויף אידיש אַ מאָבילנעם טעלעפאָן, אַ לעפּטאָפּ, אַן אי=מייל אָדער אַ סי=די. אַזוי אַרומעט, אַז אין לעצטן סך=הכל איז גובר דער שכל הישר.

פון אַלבערט ראָזענבלאַט אין ניו יאָרק וועגן דעם גורל פון אידישע שרייבער אין דער גרויסער ברייטערער וועלט

דער געטרייער לייענער אַלבערט (אברהם) ראָזענבלאַט, אַ געבאָרענער אין פּאָרטאָ ריקאָ, וועלכער האָט אינגלווייז אויך געלעבט אין האָנדוראַס, און איז אַוועק צו זיינע צען יאָר מיט דער משפּחה קיין וואַשינגטאָן, און לעבט שוין לאַנגע יאָרן אין ניו יאָרק, שיקט אונדז צו אַ סך אינטערעסאַנטע מאַטעריאַלן און פראַגעס. ער איז אויך אַן אָנזעעוודיקער קולטור=פאָרשער פון היינטצייטיקן אידיש און ספּעציאַליזירט זיך אויף דער פאָרשונג פון אידישע תנ״ך איבערזעצונגען.

ער שרייבט:

„סוף כל סוף האָט די מאָדערנע ישראלדיקע ליטעראַטור אין די זיבעציקער יאָרן און ווייטער באַוויזן דורכברעכן די אַזוי גערופענע „גלעזערנע וואַנט׳, און אַן עולם איבער דער גאָרער וועלט האָט דורך איבערזעצונגען אויף פאַרשיידענע שפּראַכן גענומען לייענען א. ב. יהושע, עמוס עוז, דוד גראָסמאַן, יהודה עמיחי, דן פּאַגיס. אַז מען קוקט אַריין אין אַנטאָלאָגיעס למשל פון דער מאָדערנער וועלט פּאָעזיע אָדער פּראָזע קען מען אָפּטמאָל טרעפן דאָרט אַ ווערק פון אַ היינטצייטיקן ישראלדיקן מחבר. דאָס זעלביקע איז שייך צו אַנטאָלאָגיעס פון קריטיק.״

אַריבערגייענדיק אויף דער מערכה דאַקעגן פון א י ד י ש, באַמערקט אַלבערט ראָזענבלאַט אָטוואָס:

„אויסער באַשעוויסן (ער האָט דאָך אַוודאי און אַוודאי דורכגעבראָכן יענע גלעזערנע וואַנט!), איז דאָס אָבער ניט דער פאַל וואָס שייך דער מאָדערנער אידישער ליטעראַטור. די אידישע ליטעראַטור איז אין אַ גרויסער מאָס פאַרבליבן אַן „אינעווייניקסטע ליטעראַטור׳, ניט קוקנדיק למשל וואָס טייל פון אירע פּאָעטן, ווי אַשטייגער משה=לייב האַלפּערן, איינער פון די „אינזיכיסטן׳, האָט גראָדע געשריבן מער וועגן אוניווערסאַלטע טעמעס איידער ספּעציפיש אידישע.״

און פון אָט דער צווייטער (און ריכטיקער) באַמערקונג, גייט פריינט ראָזענבלאַט אַריבער אויף די מעגלעכע סיבות פאַרן אַנדערשדיקן גורל:

„קען זיין אַז די אידישע ליטעראַטור איז מער „קולטור=ספּעציפיש׳. דערצו זיינען טייל שרייבער, ווי למשל שלום=יעקב אַבראַמאָוויטש (מענדעלע מוכר ספרים) בפירוש פּנימיותדיקע, וואָס שייך דער אידישער געזעלשאַפט. און אפשר איז די אידישע ליטעראַטור מער קאָנצענטרירט אויף סאָציאַלע פּערספּעקטיוון בשעת ווען דער היינטיקער עולם איז מער נוטה צו פּסיכאָלאָגישע פּרטים. און לסוף פאַלט איין, אַז אפשר האָט די אידישע ליטעראַטור אין אירע יאָרן פון סאַמע אויפבליערישקייט ג ע ק ע נ ט ווערן אַ סך מער פאַרשפּרייט בשעתה, און זי האָט פּראָסט און פּשוט פאַרזאַמט די באַן.״

ווי זאָגט מען אויף אידיש?

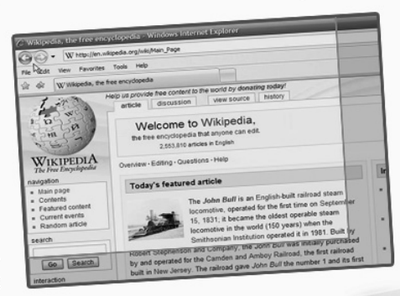

אַ ייִגנטלעך נעמען מיר אָנעט די אַלע טעמים וואָס עס האָט אויסגערעכנט אַל ראָזענבלאַט וואָס שייך דעם אַנדערשדיקן גורל פון דער העברעאישער און דער אידישער ליטעראַטור־ביידיאומותהעולם אין גאַנג פון די פאַרגאַנגענע עטלעכע צענדליקער יאָרן. אויב ראַפינירן דעם סך=הכל לגבי אידיש, קען מען אפשר צוגעבן אַז באַשעוויס (יצחק באַשעוויס זינגער) איז אפשר טאַקע געוואָרן אַ ליטעראַרישער „סופּער=סטאַר״ אָבער אַ ריי אַנדערע איבערזעצונגען און איבעראַרבעטונגען זיינען אויך געלונגען אויף ענגליש (צווישן זיי די ווערק פון שלום עליכם, י.ל. פּרץ, אברהם סוצקעווער א.א.).

מיר מיינען פונדעסטוועגן, אַז דער גרויסער אונטערשייד נעמט זיך דער עיקר פון פּאָליטיק און פון דעם גאָר אַנדערשדיקן פּאָליטישן גורל פון די ביידע לשונות. אַ מלוכהשע שפּראַך מיט אַן אַרמיי און אַ ים=פלאָט און אַ קולטור מיניסטעריום און אַן אויסערן מיניסטעריום איז פּראָסט און פּשוט אַ סך מער פעאיק צו מאַכן דעם נייטיקן פּרסום פאַר דער אָפיציעלער שפּראַך און ליטעראַטור איידער אַ צעזייטער און צעשפּרייטער מיעוט וועמענס קליינצאָליקע אינגערע אַקטיוויסטן און מומחים זיינען ווען ניט ווען אַפילו מער פאַראינטערעסירט אין דער „צעלקע״ מיטן „בליצל״.

דאָס איז אָבער נאָר אַ האַלבע צרה. די צווייטע העלפט, און אפשר „די גרעסערע העלפט״, טאָמער קען מען זיך אַזוי אויסדריקן, אַ קאָפּ אַנטי=מאַטעמאַטיש, איז ווי ס׳איז דער שטייגער: בפירוש „אונדזער שולד״... די אַקאַדעמישע וועלט פון אידיש און אירע בעלי השפּעה לאָזן אַרויס ווידעראַמאָל און אָבעראַמאָל דיסערטאַציעס, מאָנאָגראַפיעס, הספּדים, שטודיעס מיט קורסן וועגן די זעלביקע פּאָר שרייבער וואָס זיינען שוין מי יודע וויפל מאָל אויסגעפאָרשט געוואָרן, באַשריבן און באַזונגען געוואָרן. אַז די אידישע ליטעראַטור פאָרשער גופא וועלן זיך אָנטאָן אַ כח און אַ מוט און נעמען נישטערן אין די כתבים פון ט ו י ז נ ט ע ר אומגעריכט פאַרגעסענע אידישע שרייבער (מדרש רבה). צו בונטעווען דעם עולם, אויפצורייצן די געמיטער, אַרויסרופן מהומות און צו שטערן דאָס, וואָס אַנדערע האָבן געאַרבעט און געשאַפן — דאָס איז זייער לייכט, אָבער קיין פּאָזיטיווע רעזולטאַטן דערגרייכט מען נישט דערמיט, און אַליין ווערט מען דערפון נישט דערהויבן, ווייל די אויפגערייצטע מאַסן, וועלכע האָבן זיך נעכטן געלאָזט איבעררעדן אַראָפּצואוואַרפן דעם אַלטן נשיא און מנהיג, וועלן צומאָרגנס מיט אַ זייער לייכט געמיט טאָן דאָס זעלבע מיטן נייעם פירער.

דער גאון רבי יונתן אייבעשיץ זצ״ל, וועלכער האָט זייער פיל געליטן פון מחלוקת, שרייבט דערויף אין זיין ספר „תפארת יונתן״, דאָס פאָלגנדע:

קרח האָט אַוודאי געהאַט דאָס רעכט איינצורעדן זיך, אַז עס קומט אים דאָס נשיאות, אַז ער איז אַ פאָרשטייער. ער האָט אָבער נישט פאַרשטאַנען, אַז כאָטש דאָס גאַנצע פאָלק ישראל איז טאַקע הייליק, אַ גוי קדוש, דאַרף אָבער זיין אַ פאָדעם דורך וועלכן עס ציט זיך די פאַראייניקונג פון דעם גאַנצן פאָלק. אַלע איברים פון דעם מענטשנ׳ס קערפּער זיינען וויכטיק, אָבער אָן אַ חוט, אַ שדרה, צי אַן אָדער, וואָס זאָל פירן דאָס בלוט צו אַלע אברים, קען דער מענטש נישט עקזיסטירן קיין איין מינוט.

אָט מיט אַזעלכע דעמאַגאָגישע רעדעס האָט קרח געפּרואווט אונטערמינעווען די אויטאָריטעט פון משה רבינו, פון אהרן הכהן און פון דער גאַנצער תורה, אַבי ער זאָל ווערן אַ כהן־גדול. קרח, ווי יעדער בעל מחלוקת, האָט מיט זיין העצן דאָס פאָלק קעגן משה רבינו, אַ מקח רע, אַ שלעכט עסק געמאַכט מען עפּעס פאָרשטייער? יעדער איד קען דאָך זיין אַ פאָרשטייער. ער האָט אָבער נישט פאַרשטאַנען, אַז כאָטש דאָס גאַנצע פאָלק ישראל איז טאַקע הייליק, אַ גוי קדוש, דאַרף אָבער זיין אַ פאָדעם דורך וועלכן עס ציט זיך די פאַראייניקונג פון דעם גאַנצן פאָלק. אַלע איברים פון דעם מענטשנ׳ס קערפּער זיינען וויכטיק, אָבער אָן אַ חוט, אַ שדרה, צי אַן אָדער, וואָס זאָל פירן דאָס בלוט צו אַלע אברים, קען דער מענטש נישט עקזיסטירן קיין איין מינוט.

אָט מיט אַזעלכע דעמאַגאָגישע רעדעס האָט קרח געפּרואווט אונטערמינעווען די אויטאָריטעט פון משה רבינו, פון אהרן הכהן און פון דער גאַנצער תורה, אַבי ער זאָל ווערן אַ כהן־גדול. קרח, ווי יעדער בעל מחלוקת, האָט מיט זיין העצן דאָס פאָלק קעגן משה רבינו, אַ מקח רע, אַ שלעכט עסק געמאַכט

קען מען אפשר מיינען, אַז קרח האָט זיך אָנגענומען די קריוודע פון דעם פאָלק. הויבט זיך עס גאָרנישט אָן. אַז משה, וואָס ווערט אָנגערופן „דער געטרייער פּאַסטוך״, איז געווען די אידן געטריי פונקט ווי קרח, און נאָך מיט אַ שמיצל אַריבער, פאַרשטייען מיר דאָך אַליין. נאָר וואָס דען, קרח האָט טאַקע געמיינט זיך אַליין. ער האָט געשריען, אַז אַזוי ווי משה איז מלך, דאַרף ער, קרח, ווערן כאָטש כהן גדול. ווי עס זעט אויס, איז קרח געווען אַ גרויסער רעדנער, אַן אָראַטאָר, און אַ דעמאַגאָג דערצו, און ער האָט געהאַלטן פייערדיקע רעדעס. צוערשט האָט ער געוואָלט פּשוט אָפּשפּעטן פון משה רבינו. ער האָט אויסגעשריען צו משה׳ן: אַ טלית וואָס איז אינגאַנצן פון תכלת, דאַרף ציצית צי נישט? ער האָט דערמיט געמיינט צו זאָגן, אַז אַזוי ווי דאָס גאַנצע פאָלק ישראל איז הייליק, איז צו וואָס־זשע דאַרף

• פון הרב משה קיימאַן

מאַנטערעי, מעקסיקאָ

פאָרזעצונג פון זייט פינף

„קרח ועדתו״, צווישן דער עדה גופא איז קיין שלום נישט געווען, מען האָט זיך אויך צווישן זיך אַרומגעקריגט, יעדער פון זיי האָט געוואָלט דעם כבוד פאַר זיך, און דאָס איז דער סימן, אַז די מחלוקת איז נישט לשם שמים.

זיינען מיר, אידן, טאַקע פאַר שלום. קוים, אָבער, שמעקט עס מיט פּאָליטיק, אָדער אַביסל פּערזענלעכן כבוד, ווייסן די מחלוקת אין אונדזערע רייען נישט קיין גרעניץ.

די לייענער פונעם „אַלגעמיינעם זשורנאַל״ ווערן פאַרבעטן אַריינשיקן מיט עלעקטראָנישער פּאָסט („אי=מייל״) זייערע שאלות און ענינים מכח אידיש. מען בעט אַז די בריוולעך זאָלן זיין קורץ און צו דער זאַך, מ׳זאָל אומבאַדינגט שרייבן עטלעכע ווערטער וועגן זיך, און דער עיקר: נאָר און בלויז מיט אידישע אותיות (ניט „אידיש מיט לאַטייניש אותיות״).

דער אַדרעס: dovidkatz@vilniusuniversity.net. צום באַדויערן איז ניט מעגלעך יעדן ענטפערן פּערזענלעך און פאַרדערפאַר בעט מען אין פאָראויס מחילה.

www.dovidkatz.net
www.holocaustinthebaltics.com